

H. Bock: Kreuterbuch, 1560, Von Dausend gulden.

Von Dausend gulden. Cap. XLIII.

Von der Aglei blümen, kommen wir gleich auch zur kleinen Dausend gulden, welche gar selten in unsern landen in nassen feuchten orten gefunden würt. (Erdgallen.) Wiewol die Lehter schreiben sie wachse in dem lachen und bei den brunnen, darumb sie Lymnesion sol heissen. Nun es ist zwar jederman kundt, das man unsere Dausent gulden gemeinlich auff dürten grasichten ackern, rodern, willerichen, und zu zeiten auff dürten wisen, die nit grab geben, findet und samlet. Ist ein schlecht feins steüdlin spannen hoch, oben mit vilen neben zincklin, darauff wachsen schöne rote leibfarbe violen, daraup werden kleine schöttlin, nit grösser dann haberkörtner anzusehen, unnd so die zeittig seind, ist schwartz mäl in statt des samens darinn. Ob aber dz selbig der samen sei davon junge stöcklin wachsen ist mir verboten. Es hat mir auch nie wöllen wachsen, wie offt ichs gesäet hab. Ich acht das es von einer sonderlichen feuchtigkeit durch ein himlisch inclination herfür krieche. Seine bletlin seind erstmals gantz auff der erden

Van duizend gulden. Kapittel 43.

Van de akelei bloemen komen we gelijk ook tot de kleine duizend gulden welke erg zelden in onzen landen in natte vochtige oorden gevonden wordt. Hoewel de leraars schrijven dat ze groeit in de poelen en bij de bronnen waarom ze Lymnesion zou heten. Nu is wel iedereen bekend dat men onze duizend gulden gewoonlijk op droge grasachtige akkers, rooiplaatsen, weelderige en sommige tijden op droge weiden die niet gras geven vindt en verzameld. Is een echt fijn kruidje van zeventien cm hoog, boven met vele uitlopers en daarop groeien mooie rode vleeskleurige violen, daaruit worden kleine schotjes niet groter dan haverkorrels aan te zien en zo die rijp zijn is zwart meel in plaats van zaden daarin. Of echter datzelfde het zaad is waarvan jonge stekjes groeien is me verborgen. Het heeft bij mij ook niet willen groeien, hoe vaak ik het gezaaid heb. Ik acht dat het van een bijzondere vochtigheid door een hemelse invloed tevoren kruipt. Zijn blaadjes zijn de eerste keer gans op de aarde uitgespreid, aan te

außgespreit, anzusehen wie ein sternlin, oder der gemein Meüßot, oder das Gauchheil, eschenfarb grün und gegen dem Brachmonat thut es einer spannen hoch in die höhe steigen. Das klein dünn eintzig würtzele ist schlecht und nit uber gleychs lang, holtzecht, und in der atznei nit düchtig.

Von den Namen.

Dausent gulden nent man auream, und Diosc.lib.iiij.cap.vij.nent diß kraut Lymnesium und Helleboriten, und Amarantum, sents heißt es auch (spricht er) Hema Heracleos, sanguis Herculis, Tulbela, Febrifuga und Herba multiradix, das mich vast wundert. Dann Dausent gulden hat an jedem stöcklin nur ein eintzigs würtzele. Darumb gehört diser nam Multiradix entweders zu der schwartzen Niepwortz. Diosc.lib.iiij. [145] cap.cxlvi.oder zu der Engelsüß ca.cxiiij.eius dem lib.iiij. Pli.lib.xxv.cap.vj.nent Dausent gulden Fel terre, das ist Erdgallen, unnd Exacon, Libadion, und Lecten. Amaranthus der nam gehört auch nit hiehär, sonder zu dem Helioschryso unnd Chrysocome, welche nit also bald dorten. Besiße Dios.lib.iiij.ca.lv.unnd liij. Febrifuga das wörtlin deütten ettlich auff den Metter Diosc.lib.iiij.cap.cxxvij.nent Conyzam auch Febrifugam. Apul.ca.xxxv.spricht das die Daci Centaureum Stirsozila nennen. Serapio gibt jhm den namen Kauturion Sege Segir. Und der das büchlin vom Dausent gulden geschriben hat, der spricht Dausent gulden heiß Limuscus.

Von der Krafft und Würckung.

Das bitter Dausent gulden kreütlin ist hefftig im brauch, und nit unbillich, dann es zertheilt und fñrt auß die grobe flegmatische und Cholerische feüchtigkeit, von natur warm und drucken. Ist köstlich in leib und auch Eüsserlich zñbrauchen.

Innerlich.

Eyn handt voll Dausent gulden kraut mit den blñmen in einer gñten halben maß weins, oder wasser uber das halb theil eingesotten und gedruncken, zertheilt und treibt auß durch den stñlgang die zähnen magen gallen. (Magen gallen.) Darumb ist solche decoction nützlich den Gålsüchtigen, unnd denen so stets febtes

zien zoals een sterretje of de gewone muisoor of dat guichelheil, askleurig groen en tegen juni laat het een zeventien cm hoog in de hoogte stijgen. Dat kleine dunne enkele worteltje is recht en niet over gelijk lang, houtachtig en in de artsenij niet gebruikelijk.

Van de namen.

(**Centaurium erythraea**) Duizend gulden noemt men auream en Dioscorides libro 3 kapittel 7 noemt dit kruid Lymnesium en Helleboriten en Amarantum, soms heet het ook (spreekt hij) Hema Heracleos, sanguis Herculis, Tulbela, Febrifuga en Herba multiradix wat me vast verwondert. Dan duizend gulden heeft aan elk stekje nu een enkele wortel. Daarom gehoord deze naam Multiradix of tot het zwarte nieskruid, Dioscorides libro 4 [145] kapittel 141 of tot de engelzoet, kapittel 113 en de libro 4. Plinius libro 25 kapittel 6 noemt duizend gulden Fel terre, dat is aardgal, en Exacon, Libadion en Lecten. Amaranthus, die naam gehoord ook niet hier, maar tot de Helioschryso en Chrysocome welke niet alzo gauw verdrogen. Bezie Dioscorides libro 4 kapittel 55 en 53. Febrifuga, dat woordje duiden ettelijke op de mater. Dioscorides libro 4 kapittel 127 noemt het Conyzam ook Febrifugam. Apuleius kapittel 35 spreekt dat de Daci Centaureum Stirsozila noemen. Serapio geeft het de namen Kauturion Sege Segir. En die dat boekje van duizend gulden geschreven heeft die spreekt duizend gulden heet Limuscus.

Van de kracht en werking.

Dat bittere duizend gulden kruidje is heftig in gebruik en niet onbillijk, dan het verdeelt en voert uit de grove flegmatische en galachtige vochtigheid, van natuur warm en droog. Is kostbaar in lijf en ook uiterlijk te gebruiken.

Innerlijk.

Een hand vol duizend gulden kruid met de bloemen in een goede halve maat wijn of water over dat halve deel ingekookt en gedronken verdeelt en drijft uit door de stoelgang de taaie maag gallen. Daarom is zo'n afkooksel nuttig de geelzieken en diegenen zo steeds koorts hebben, deze drank ettelijke dagen gedronken

haben, diser tranck ettliche tag gedruncken
morgens unnd abents, eröffnet die Leber unnd
miltz, fñrt allen unraht auß dem leib, tödtet und
treibt auß die wñrm, die todte frucht, unnd
frawen blódigkeit. Stillet (also gebraucht) das
darm gegicht, Colicam und andere bauchweh,
wann kein verstopffnung vorhanden ist. (Leber
eröffnen. Wñrm. Mensens. Grimmen.)

Das wasser vom kraut und blñmen gebrant, ist
lieblicher zñniessen, aber in der Wñrckung
schwecher, gehórt für zarte leüt und junge
kinder, die mit wñrmern bekñmmert seind, alle
mal iij. oder iiij. löffel voll getruncken. (Kinder
artznei.) (J iij) [146]

Etliche brauchen das pulver vom kraut mit
wein, oder machen pilulas darauß, zñ
obgeschribenen presten. Und mógen gedachte
pilule, wol zñ dem hüfftwehe, glider
schmerzen, und Podagra erwólet und
componiert werden. Auch mag man dij kreütlin
zñ den Clystierungen erwólen. (Pilule. Clysteria.)

Eüsserlich.

Der safft von dem kraut gedruckt und mit honig
vermengt, ist ein edel Collyrium zñ den trñben
dunkelen augen. Ein zåpfflin im safft geweicht
unnd in leib gethon, fñrdert die zeit und andere
geburt Secundiam. Alte schaden darmit
gewåschen, reiniget und bringt sie zñ der
heylung. (Dunckele augen. Ander geburt. Secundina. Alte schåden.
Wunden.)

Das kraut grün zerstoßen, und pflasters weiß
auff die frischen wunden gelegt, hefft sie
zñsamen das sie gar bald heilen.

Die alten haben den außgedruckten safft von
Tausentgulden inn der heissen Sonnen lassen
drucken werden, unnd zñ obgemelten presten
genñtzt. Andere bereiten den safft also, Sie
nehmen Tausentgulden kraut, in der besten
blñet, lassens fünff tag in wasser beyssen,
sieden darnach kraut und wasser miteinander,
uber das halb theil, drucken das gesotten durch
ein tñch, kochen und sieden das außgedruckt
widerumb biß das es dick wñrt als honig. Also
mag man von allen grñnen kreñttern und
blñmen den safft entpfahen, bereiten und auff
heben, sagt Dioscrides. (Safft bereiten von kreñttern.)

‘s morgens en ‘s avonds, opent de lever en milt,
voert alle onraad uit het lijf, doodt en drijft uit
de wormen, de dode vrucht en vrouwen
bloederigheid. Stilt (alzo gebruikt) de darm
jicht, koliek en andere buikpijn als geen
verstopping voorhanden is.

Dat water van kruid en bloemen gebrand is
lieflijk te genieten, maar in de werking
zwakker, gehoord voor zachte mensen en jonge
kinderen die met wormen bekommerd zijn, elke
keer 3 of 4 lepels vol gedronken. [146]

Ettelijke gebruiken dat poeder van kruid met
wijn of maken pillen daaruit tot opgeschreven
gebreken. En mogen gedachte pillen goed tot
de voetenpijn, leden smarten en podagra
aanbevolen en gecomponeerd worden. Ook
mag men dit kruidje tot de klysma ‘s
aanbevelen.

Uiterlijk.

Het sap van het kruid gedrukt en met honing
vermengt is een edele oogzalf tot de troebele
donkere ogen. Een zetpil in sappen geweekt en
in lijf gedaan bevordert de tijd en andere
geboorte, secundina. Oude schaden daarmee
gewassen reinigt en brengt het tot de heling.
Dat kruid groen gestoten en pleistervormig op
de verse wonden gelegd hecht ze tezamen zodat
ze erg gauw helen.

De ouden hebben het uitgedrukte sap van
duizend gulden in de hete zon laten droog
worden en tot opgenoemde gebreken genuttigd.
Andere bereiden het sap alzo; ze nemen
duizend gulden kruid in de beste bloei en laten
het vijf dagen in water weken, koken daarna
kruid en water met elkaar over dat halve deel
in, drogen dat gekookte door een doek, koken
en zieden dat uitgedrukte wederom totdat het
dik wordt als honing. Alzo mag men van alle
groene kruiden en bloemen het sap ontvangen,
bereiden en ophouden, zegt Dioscorides.

Dodonaeus;

Van Santorie kap. ix

Het geslacht.

Van santorie, als Dioscorides, Galenus en alle de oude meesters schrijven, zijn er twee soorten. Groot en klein.

Vorm.

Centaurium magnum of grote santorie. Centaurium minus of kleine santorie.

(Centaurea scabiosa en Centaurium erythraea)

1 Grote santorie heeft een ronde en rechte steel die ongeveer honderd vijftig of honderd tachtig cm hoog is. Daaraan groeien grote en brede bladeren die in andere bladeren verdeeld zijn die op de grote en hele bladeren van de notenboom lijken, behalve dat elk apart blaadje langer en rondom gekerfd is. Op het opperste van de stelen groeien ronde, schilferachtige bolletjes die op de bolletjes van de korenbloemen lijken maar veel groter zijn. Daaruit komen bloemen die van kleur wit zijn en naar het paars trekken, het zijn niet anders dan vele haarachtige, dunne draadjes. Als de bloem vergaan is vind je in die bolletjes bruin zaad dat gelijk is als het zaad van onze vrouwen distel, maar groter en ligt tussen wolachtig haar. De wortel is lang, vol met sap en bruinrood van kleur.

2 Kleine santorie draagt kleine, tere, kantige steeltjes en kleine bladertjes die veel op de bladeren van marjolein lijken. Op de toppen van de stelen groeien mooie vleeskleurige, rode bloempjes die zich 's morgens na de opgang van de zon ontplooiën en 's avonds wederom dicht gaan. En als deze bloempjes vergaan zijn dan groeien daar kleine, scherpe hauwtjes als een tarwekorrel groot waarin zeer klein zaad ligt. De wortel is klein, houtachtig en wordt in de medicijnen niet gebruikt.

Plaats.

1 De grote santorie groeit niet vanzelf in dit land, maar wordt in sommige kruidliefhebbers hoven gevonden die het met grote moeite zaaien en bewaren. Vanzelf, als Dioscorides schrijft, groeit het in Lycië, Pelopenesos, in Arcadie, Helide, Messenie en op veel plaatsen bij Pholoe en Smyrna en groeit graag in vette grond en op hoogten waar de zon veel op schijnt.

2 De kleine wordt hier te lande op hoge, dorre beemden en grasachtige velden gevonden.

Tijd.

1 De grote santorie bloeit hier te lande in juni en in augustus.

2 De kleine bloeit van in augustus tot in september en levert ondertussen zijn zaad.

Naam.

1 De grote santorie wordt in Grieks Centaurion mega genoemd. In Latijn Centaurium magnum en door sommigen, als Apuleius schrijft, Maronion, Nession, Pelethronia, Limnites, Hemeroton, Chironia, Haema heracleos, dat is Herculis sanguis, Polyphydion en Unesera.

2 De kleine heet in Grieks Centaurion micron. In Latijn Centaurium parvum en Centaurium minus, bij sommige Febrifugia, Fel tarrae en Multiradix. In de apotheken Centauria minor. In Hoogduits Klein tausentguldenkraut, Fieberkraut, Erdtgall en Biberkraut. Hier te lande kleine santorie of kleine centorie. In Frans Centaure of Fiel de terre.

Oorzaak van zijn naam

Santorie wordt in Grieks Centaurion en Chironion genaamd naar de oude Chiron, een Centaur die als Apuleius schrijft deze twee kruiden het eerst gevonden heeft en aan Aesculapius heeft getoond. Of zoals andere zeggen die met deze kruiden genezen werd toen hij in zijn voet door een pijl van Hercules gekwetst was.

Natuur.

De grote santorie is warm en droog tot in de derde graad en tezamen trekkend van naturen.

De kleine is van natuur de grote gelijk

Kracht en Werking.

1 Als je de wortel van grote santorie een half lood zwaar neemt met water als je koortsachtig bent of met wijn als je zonder koorts bent en drinkt is het goed voor diegene die geborsten zijn, die bloed spuwen, die enig lid verkrompen hebben, kort van adem en van borsten zijn, pijn en smart in de buik hebben, of enige verouderde hoest hebben. Diezelfde wortel die met wijn wordt gedronken, verwekt de menstruatie bij de vrouwen en jaagt de dode vrucht af wat ze ook doet als het van onder met een pessarium gezet wordt.

De groene wortel van grote santorie of in water geweekt, geneest en heelt alle verse wonden als je het er op legt.

Het sap van deze wortel, dat in sommige landen verzameld en bewaard wordt heeft dezelfde krachten als de wortels.

2 De wortels van kleine santorie zijn in de medicijnen niet bruikbaar, maar de bladeren, bloemen en sap zijn gebruikelijk.

Kleine santorie die in water of wijn gekookt wordt jaagt door de toiletgang de galachtige gele vochtigheden en de taaie slijmachtige fluimen af en is daardoor goed voor diegene die het reuma hebben als ze gepurgeerd worden totdat de toiletgang bloedachtig wordt.

Tegen de verstopping van de lever, geelzucht en verhardheid van de milt is het ook goed om de kleine santorie te gebruiken.

Als je de kleine santorie kookt en drinkt doodt het de wormen en jaagt die met de toiletgang af.

Het is zeer goed tegen de kramp, spanning, en alle gebreken van de zenuwen.

Het sap van dit kruid die je inneemt of van onder met een pessarium zet verwekt de menstruatie bij de vrouwen en jaagt de dode vrucht af.

Hetzelfde sap dat met honing vermengd is verheldert het gezicht en neemt alle blindheid weg als je het daarin druppelt en dient zeer goed in alle oogzalven die daar voor gebruikt worden.

Kleine santorie die groen gestampt is heelt en geneest de verse wonden en laat de oude, kwade, weerspannige zweren sluiten als je het daarop legt.

Hetzelfde kruid dat gedroogd en tot poeder gemaakt is is goed om dit te mengen met de zalven, pleisters, poeders of dergelijke andere medicijnen die in open gaten en diepe gaten vlees laten groeien en hardheden vermurwen.

Zie verder: <http://volkoomenoudeherbariaenmedisch.nl> en : <http://www.volkoomen.nl/>